

Madara Smeltere-Molla, Bc.hist
Latvijas Universitātes Muzeja krājuma glabātāja

Jūras bruņurupucis no mācītāja J. H. Kavala Kurzemē

Latvijas Universitātes (LU) Muzeja Zooloģijas kolekciju rāpuļu ekspozīcijā var apskatīt kādu lielu, laika gaitā nomelnējušu eksponātu. Tas ir jūras bruņurupuča izbāzenis. Šī jūras bruņurupuča zinātniskais nosaukums ir *Caretta caretta*, latviski to sauc gan par karetu, gan logerhedu, gan strupgalvas jūras bruņurupuci. Tā ir viena no 7 pasaulē sastopamajām jūras bruņurupuču sugām. Kareta ir otrs lielākais jūras bruņurupucis (aiz tā attālāka radnieka, vienīgā ādainā bruņurupuča *Dermochelys*). Bruņu garums pieaugušiem, ap 20 g. veciem, bruņurupučiem ir 70 - 95 cm, svars parasti virs 130 kg, bet vecākiem eksemplāriem dažreiz ievērojami vairāk, pat 450 kg. Šie bruņurupuči dzīvo 50 -70 gadus.

Bruņurupuča *Caretta caretta* (Linnaeus, 1758) izbāzenis LU Muzeja ekspozīcijā. Foto: Sarmīte Livdāne.

Šis **bruņrupucis** ir visēdājs, pārsvarā pārtiek no bentosa bezmugurkaulniekiem – uz jūras grunts dzīvojošiem gliemjiem un vēžveidīgajiem; tā pamatbarība nav jūraszāles vai zivis. Masīvā galva un spēcīgie žokļi ļauj sasmalcināt cietas čaulas.

Visi **jūras bruņrupuči** dzīvo tropiskajās jūrās, olas dēj smilšainās pludmalēs. Šī suga sastopama siltajos ūdeņos Atlantijas, Indijas un **Klusajā okeānā**. **Atlantijas okeāna** populācijas lielākās olu dēšanas pludmales ir Amerikas piekrastē, Meksikas līcī, Floridā, Brazīlijā, okeāna austrumu daļā - Zaļā raga salās (Kaboverdē) Vairākas lielas olu dēšanas vietas ir Vidusjūrā, Arābijas jūrā (Omanā), Austrālijā.

Paremt atsevišķus jūras bruņrupuļus atrod arī Eiropas piekrastē, arī Ziemeļjūrā - Britu salās, Holandē, Dānijā, un reiz tas iekļuvis zvejas tīklos arī Barenca jūrā Murmanskas tuvumā. Aukstā ūdenī šo dzīvnieku lielmaiņa palēninās, tie kļūst mazkustīgi. No jūras bruņrupuļņu sugām kareta sastopama vistālāk uz ziemeļiem.

Tagad daudzas pludmales visā pasaulē cilvēka aktivitāšu dēļ kļuvušas mazāk piemērotas olu dēšanai, visu jūras bruņrupuļņu skaits pasaulē ir stipri sarucis. Ļoti daudzas arī citu bruņrupuļņu sugas ir vairāk vai mazāk apdraudētas, no pasaulē zināmajām 356 sugām 259 ir iekļautas [Starptautiskās dabas un dabas resursu aizsardzības savienības](#) Sarkanajā grāmatā (IUCN Red lists)¹.

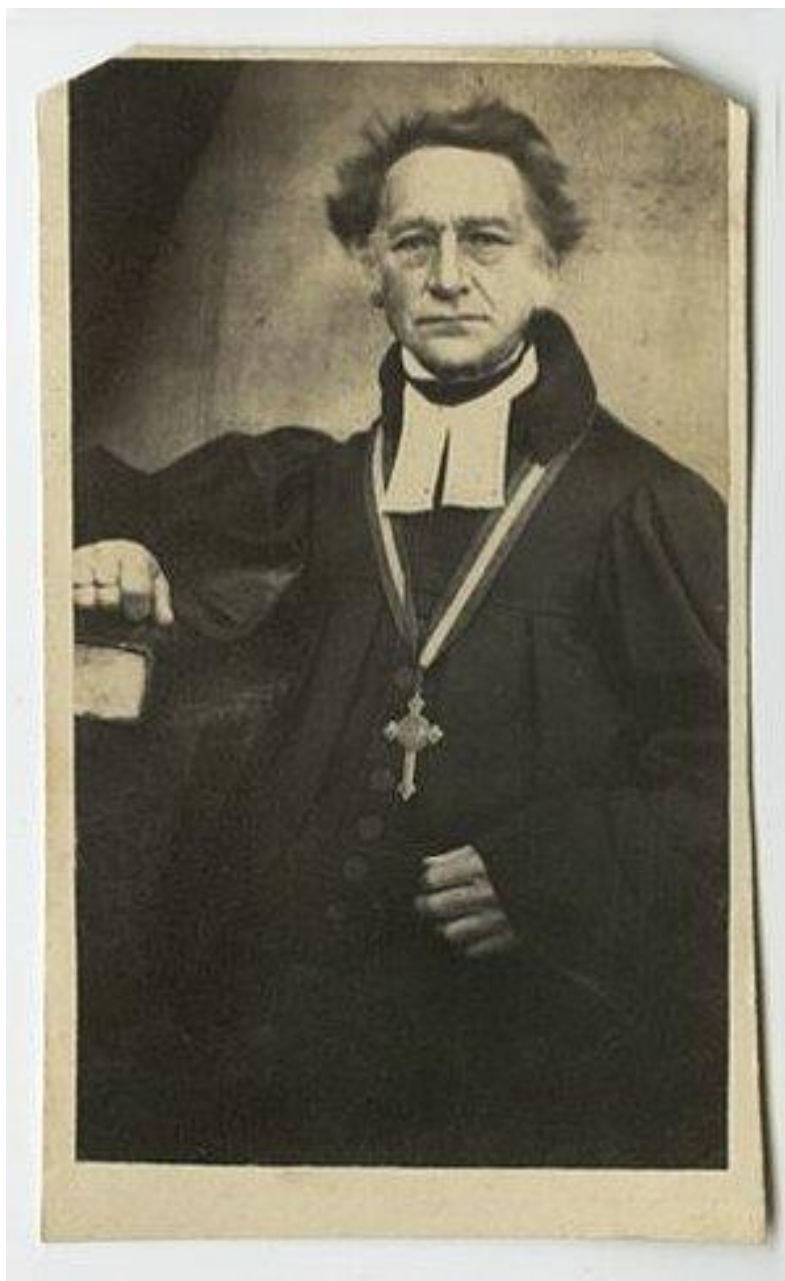
Eiropā gan netiek ievākta bruņrupuļņu olu raža un arī bruņrupuļņu zupa sen vairs nav populārs ēdiens, tomēr desmit, t.i., gandrīz visas, Eiropā sastopamās bruņrupuļņu sugas (3 sauszemes, 2 purva, kā arī kareta un vēl 4 jūras bruņrupuļņu sugas, ko iespējams atrast arī pie Eiropas krastiem) ir atzītas par apdraudētām un ir aizsargājamas, kā to nosaka 1979. gada Bernes konvencija par Eiropas dzīvās dabas un dabisko dzīvotņu aizsardzību².

Tagad **muzejam** iegūt jūras bruņrupuļņu, tā čaulu, olu, vai pat no čaulas izgatavotu ķemmi iegūt būtu sarežģīti, pat neiespējami, jo uz to attiecas arī **Vašingtonas konvencijas** noteiktie ierobežojumi. Šī 1973. gada Konvencija par starptautisko tirdzniecību ar apdraudētajām savvaļas dzīvnieku un augu sugām (CITES)³ aizliedz sarakstā iekļauto sugu tirdzniecību.

Jūras bruņrupucis kareta 1828. gadā noķerts arī Latvijas piekrastē, toreizējā **Zemgales jūrmalā**, pie **Cērkstes muižas** un Apšuciema. Baltijas jūrā zināms tikai vēl viens gadījums - 1835. g. jūras bruņrupucis noķerts pie Sopotas **Dancigas** (tagad – Gdaņska) apkārtnē. Mūsdienās šos notikumus varētu uzskatīt par klimata pasiltināšanās vēstnešiem vai liecību, ka cilvēka iejaukšanās dabas procesos ir stipri ietekmējusi dzīvnieku dabiskos paradumus.

Kā liecina piezīme laikrakstā **Kurzemes Gubernas Ziņas**, Cērkstes muižas piekrastē noķertā eksemplāra kuņģa saturā atrastas svaigas gliemeņu čaulas, kas liecināja, ka bruņrupucis Baltijas jūrā uzturējies un barojies ilgāku laiku. Šo atradumu, bruņrupuļņu, kas nosaukts par *Chelonia caouanna* (kopš tā laika zinātniskais nosaukums mainījies), 1828. gada jūlijā fon Kleista kungs no Cērkstes piešķīris Kurzemes provinciālmuzejam Jelgavā⁴.

Ieraksts **LU Muzeja dokumentos** liecina, ka jūras bruņrupuļņa *Caretta* izbāzenis nonācis LU Salīdzinošās anatomijas un eksperimentālās zooloģijas institūtā 1940. g. no Kurzemes Provinciālmuzeja, ar atzīmi **Kawall 1881**. Te jāatceras Heinrihs Kavals (*Heinrich Johann Kawall*), viens no izcilākajiem un pirmajiem dabaszinātniekiem Latvijas vēsturē.

J.H. Kavala fotogrāfija no Ventspils muzeja mājaslapas. <http://muzejs.ventspils.lv/viss-par-kukainu-macitaju/>

J. H. Kavals dzimis 1799. g. Jelgavā. Pēc Jelgavas ģimnāzijas beigšanas viņš studējis Tērbatā teoloģiju, pēc tam devies ceļojumā pa Eiropu, apmeklējis Vāciju, Franciju, Šveici, Itāliju. **Parīzē** studējis ķīmiju un fiziku pie izcilajiem zinātniekiem L.Ž. Tenāra, Ž.L. Gē-Lisaka un P.L. Dulonga. Pēc atgriešanās **Kurzemē** 1835. gadā sācis strādāt par mācītāju Puzē. Aizrāvis ar dabas pētījumiem, vietējie iedzīvotāji iesaukuši viņu par “**kukaiņu mācītāju**”. Kavals sarakstījis un publicējis daudzus – 92, pēc mūsdienu vērtējuma, zinātniskus un populārzinātnisku rakstus vācu un franču valodā. Tie pārsvarā ir pētījumi un datu apkopojumi, kas attiecināmi uz zooloģiju, botāniku, mineraloģiju, fenoloģiju, meteoroloģiju. H. Kavals bijis ļoti daudzpusīgs - rakstījis arī par lodveida zibeni, meteorītiem, sudrabainajiem mākoņiem, fosilijām,

maldugunīm, ārstniecisko vingrošanu, akmenslaikmeta darbarīkiem, latviešu un lībiešu valodu. Publikācijas atrodamas **Rīgas Dabaspētnieku biedrības** izdevumos, kā arī zinātniskajos rakstos, kas izdoti Maskavā, Pēterburgā, Minsterē, Štetinā (tagad Ščecina), Briselē un citur. Pētnieks atradis Kurzemē ļoti reti sastopamus kukaiņus, aprakstījis arī vairākas zinātnei jaunas sugas. Vismaz entomoloģijas jomā J.H. Kavala publikācijas un kolekcijas joprojām ir aktuālas⁵.

H. Kavals ļoti daudz rakstījis arī latviski, apzināti vismaz 224 raksti, neskaitot turpinājumus, kas publicēti **Jelgavā** iespiestajās “**Latviešu Avīzēs**”; to tēma, visbiežāk, daba - dzīvnieki, augi, meteoroloģiskas parādības, astronomija, svešas zemes. Arī aicinājumi ziņot par novēroto dabā, neparastiem atradumiem, neredzētiem dzīvniekiem. Latviešu valodā J.H. Kavals pārtulkojis un pielāgojis latviešu lasītājiem divas vācu grāmatas – krāšņi ilustrētu minerālu, augu un dzīvnieku atlantu “**Dieva radījumi pasaulē**” (1860. g.)⁶ un mācītāja K. Harmsa sacerēto “**Vecākiem un bērniem**” (1873. g.)⁷. H. Kavals apzinājis un rakstos daudz lietojis dabas objektu nosaukumus latviešu valodā, veidojis arī jaunus vārdus. Par dabas objektu pareizajiem nosaukumiem jaunajā Bībeles izdevumā un G.F. Stendera vārdnīcā, kā arī sēņu un putnu latviskajiem nosaukumiem publicējis plašākus pētījumus. Viņš bijis arī Latviešu literārās biedrības (arī Latviešu draugu biedrība) biedrs. *Te interesanti, ka H. Kavals ir autors šīs biedrības oficiāli sūtītajam apsveikuma rakstam Maskavas Dabaspētnieku biedrībai tās 50 gadu jubilejā 1855. gadā. Kā apsveikums kalpojais apcerējums „Bruņņu-ruppuzis”, kurā aprakstīti nedaudzie un retie gadījumi, kad Kurzemē konstatēts purva bruņrupucis. Raksts bija latviešu valodā (gan ar paralēlu tekstu arī vāciski), un līdz ar to uzskatāms par pirmo latviski rakstīto dabaszinātniska pētījuma publikāciju*⁸. Uz šiem Kavala savāktajiem un apkopotajiem datiem atsaucās ievērojamais herpetologs A. Štrauhs “Pēterburgas Zinātņu Akadēmijas Rakstos” 1865. gadā iespiestajā publikācijā par bruņrupuču izplatību pasaulē⁹.

Šie dati par purva bruņrupuci Kurzemē pārstāstīti arī Tērbatā iznākošajā laikrakstā **Inland** (1856.g.) un “Latviešu Avīzēs”, rakstā **Bruņņu-ruppuzi Kursē**¹⁰. Kavals rakstījis arī par jūras bruņrupuču olu vākšanu un izmantošanu¹¹.

Heinrihs Kavals bijis 31 zinātniskas biedrības biedrs, viņam bijusi plaša korespondence ar Rietumeiropas zinātniekiem, bet biedrību sēdēs, arī Rīgā un Jelgavā, Kavals vismaz dažreiz piedalījies neklātienē, ar vēstuļu palīdzību. Pētnieks savācis ļoti lielu kukaiņu, sevišķi plēvspārņu un vaboļu, kolekciju - ap **10 000 eksemplāru**, viņam bijis arī herbārijs un bagātīga minerālu kolekcija. Protams, **mācītājmuižas bibliotēkā** bijusi arī visa dabas pētnieka darbam vajadzīgā literatūra, mērierīces meteoroloģiskajiem novērojumiem, mikroskops u.c. piederumi. Kolekcijas, bibliotēka un citi zinātniskie materiāli pēc viņa nāves 1881. g. tika nodoti **Tērbatas Dabaspētnieku biedrībai**, bet daļu ieguva arī **Rīgas Dabaspētnieku biedrība, Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība** un provinciālmuzejs, Ventspils pilsēta.

Tātad **LU Muzeja** esošā **bruņrupuča kareta** datējums **1881.** nenorāda gadu, kad parauga iegūts dabā. Tas ir izcilā pētnieka Kavala nāves gads. 11. marta sēdē Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības sēdē notika J.H. Kavalam veltīts atceres pasākums, kurā tika nolasīta J.H. Kavala autobiogrāfija (kopija no Puzes baznīcas hronikas), šajā sēdē arī ziņots, ka biedrība no **Marijas Kavalas jaunkundzes**, pētnieka meitas, saņēmusi simt zinātniskas grāmatas un citus dāvinājumus¹². Visticamāk, šis paraugs, jūras bruņrupucis, tomēr nav Latvijas piekrasti patstāvīgi sasniegušais dzīvnieks, bet gan kāds cits, ko H. Kavals varētu būt saņēmis dāvinājumā vai nopircis. Šo bruņrupuci (arī Latvijā dzīvojošo purva bruņrupuci, un eksotiskos citu zemju bruņrupuļus) var apskatīt LU Muzeja Zooloģijas kolekcijās Kronvalda bulv.4, Rīgā.

Avoti:

¹ Starptautiskās dabas un dabas resursu aizsardzības savienība (IUCN) <https://www.iucnredlist.org/>

² Bernes konvencija <https://likumi.lv/ta/id/41733-par-1979gada-bernes-konvenciju-par-eiropas-dzivas-dabas-un-dabisko-dzivotnu-aizsardzibu>

³ Konvencija par starptautisko tirdzniecību ar apdraudētajām savvaļas dzīvnieku un augu sugām (CITES) <https://www.cites.org/>

⁴ Курляндские губернские ведомости = Kurländische Gouvernements Zeitung, 1870.11.18; Nr. 92; Неофициальная Часть. Nichtofficieller Theil. Literärisches 2, 3 S. Plašāka informācija meklējama laikraksta "Allgemeinen deutschen Zeitung für Rußland" Nr. 28, 14. July 1828. pielikumā – Beilage.

⁵ Sakarā ar H. Kavala 220 gadu jubileju par viņa devumu entomoloģijā 2019. g. referējis LU pasniedzējs entomologs K. Vilks. <http://muzejs.ventspils.lv/viss-par-kukainu-macitaju/>

⁶ *Deewa raddijumi pafaulē. Isztahztischanas Latweescheem saprohtamas sataisitas caur H. Kawall. Puzchu mahzitaja. Ar 20 mahletu bilzchu tapelehm, kam wirsū bildes pahri par 300. Jelgawā 1860.* 207 lpp. <https://opacplus.bsb-muenchen.de/title/BV020334928>

⁷ *Weccakeem un behrneem. Mahcibas sluddinatas papreekschu Wahczemmē no Herrmannsburgas nelaiķa mahzitāja K. Harmsa un ko Latweeschu Walloda eezehlis Puzchu mahzитайs H. Kawall. Leepajā 1873.* 23 lpp.

⁸ „*Bruņņu-ruppuzis*” In der Gratulationsschrift, der Kaiserl. Naturforscher-Gesellschaft zu Moskau am 23. December 1855 an dem Jubelfeste ihres 50jährigen Wirkens, dargebracht von der Allerhöchst bestätigten lettisch-literärischen Gesellschaft 3 S. mit deutscher Übersetzung, die von Berendt herrührt.

⁹ A. Strauch. Die Vertheilung der Schildkröten über den Erdball. St. Petersburg. 1865. Memoires de l'academie imperiale des sciences de St. Petersbourg. Serie VII. tome VIII. No. 13. S. 54.

¹⁰ *H. K-ll. Bruņņu-rupputschī Kursemē. Latviešu Avīzes, 1871. g. Nr. 11, 84-85. lpp.*

¹¹ *H. K-ll. Bruņņu-rupputschu pauti (ohlas). Latviešu Avīzes, 1861. Nr. 37, 147-148 lpp., Nr. 38, 151-152. lpp.*

¹² *Die 684. Sitzung, 11. März. Sitzungs-Berichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Veröffentlichungen der kurländischen Provinzial-Museums, aus dein Jahre 1881. Nebst Karte. Mitau. J.F. Steffenhagen und Sohn. 1882. S. 5-23.*

Māris Rudzītis, LU Muzeja krājuma glabātājs